

stát před otázkou, jak převádět pracovníky ze starých provozů do nových. S tím je spojena celá řada problémů, z nichž poukážu na jediný: Které mistry a jak převádět do nových provozů? Kromě psychologických testů by zde měl být uplatněn i sociometrický test, a to ve třech rovinách: Mistry do nových funkcí by sociometricky volili (pozitivně i negativně) 1. dosavadní podřízení pracovníci mistrů (členové pracovních skupin), 2. mistři sami, 3. bezprostřední i další nadřízení mistrů.

Získané podklady budou důležitou objektivní orientací pro řídicí pracovníky vyba-vené příslušnou rozhodovací pravomocí.

V dosavadních kapitolách šlo o postižení skupinové struktury v určité sledované době. Zajímá nás však také, jak se vztahy ve skupinách mění v určitém časovém období. Na tyto otázky odpovídá studium *dynamiky pracovních skupin*.

Za tím účelem byl prováděn opakovaný výzkum pracovní skupiny v koksověného hutního závodu. Prvý výzkum proběhl v dubnu a květnu 1964, a druhý v prosinci 1964 a v lednu 1965. Struktury skupinových vztahů v daném časovém rozpětí (jejich rozdíly) ukazují příslušné sociogramy (str. 134 a 141).

V této kapitole jsou podrobně zpracovány záznamy pozorování vývoje interpersonálních vztahů, který je zajímavým dokladem toho, jak silně pulzujícím činitelem je malá pracovní skupina.

Pro výzkum *integrace pracovních skupin*, který tvoří poslední kapitolu *Slejškových Sociometrických studií*, byla vybrána jedna rozsáhlejší dílna jako celek.

Byly brány v úvahu jednak formální členění dílny do skupin, jednak neformální vazby pracovní a rekreační.

Výchozí hypotéza, podle níž by měly být neformální vazby tím méně intenzivní, čím širší (početnější, mnohotvárnější) jsou skupiny, jejichž rámec je brán v úvahu, se potvrdila jen pokud jde o nejmenší skupiny uvedené dílny. Nepotvrdila se však, pokud jde o střední skupiny (úseky).

Autor nepovažuje výzkum jediného objektu v této otázce za dostačující, ale vyslovuje na jeho podkladě otázku relativního oslabení neformálních vazeb u širších pracovních skupin v tom případě, jde-li o skupiny sukcesivní (pracovně návazné).

Závěrem konstatuje, že „rozdíly ve směřování formálních a neformálních vztahů jsou nejen korektivem principu jediného odpovědného vedoucího, ale i korektivem té jednostrannosti, kterou přináší soudobá dělba práce... Opět se potvrzuje, že maximální shoda formálních a neformálních vztahů v pracovní skupině sotva kdy může být považována za shodu optimální.“

Slejškova práce vnuká otázku využití sociometrických technik při základním výzkumu postavení člověka v průmyslovém závodě. Domnívám se, že pro hlubší poznání členitých a mnohotvárných sociálních procesů v pracovních skupinách, ale i v širší kolektivně celého závodu bude sociometrický

výzkum nutným komponentem celého souboru ostatních výzkumných metod a technik. Pro splnění tohoto úkolu poskytují *Sociometrické studie* cenné zkušenosti.

Rudolf Battěk

K. M. Bolte, D. Kappe, F. Neidhardt: Soziale Schichtung,
C. W. Leske Verlag, Opladen 1966, 119 str.

Publikace vyšla jako 4. svazek edice *Struktur und Wandel der Gesellschaft*. Tato edice, jejímž vydavatelem a hlavním autorem je mnichovský ordinarius pro sociologii Karl Martin Bolte, představuje jakousi skromnou západoněmeckou obdobu Inkelesových *Foundations of Modern Sociology Series*. Dosud zde vyšly svazky věnované sociologické analýze současné epochy, sociologii města a vesnice, sociologii rodiny a demografii. Edice je zřejmě určena zejména studujícím sociologie: v „základních sešitech“ podávají autoři hutný přehled problematiky, teoretických přístupů a výzkumných výsledků, přirozeně s akcentem na západoněmecký materiál; jako doplněk slouží drobné svazčky „učebních příkladů“. Vlastní přínos autorů spočívá především ve výběru a systemizaci látky, což není vždy úkol nejsnadnější.

K. M. Bolte, od něhož pochází většina textu svazku věnovaného stratifikaci, je povoláním autorem: první ze západoněmeckých sociologů uskutečnil začátkem 50. let rozsáhlé výzkumy profesionální prestiže a mobility, řadu let zastupoval NSR v Subcommittee on Social Stratification and Mobility při ISA. Útlá knížka nemá jiných ambicí než zprostředkovat přehlednou informaci o současném stavu teorie stratifikace a šetření, což ovšem při dnešním rozsahu literatury představuje značný problém. Autoři vycházejí především z teoretické diskuse o strukturálně funkcionálním pojetí stratifikace, probíhající od počátku 40. let na stránkách *American Sociological Review* (T. Parsons, K. Davis, W. E. Moore, M. M. Tumin, W. Buckley, D. H. Wrong a další), z výsledků empirických šetření americké společnosti (shrnutých zejména u W. L. Warnera, R. Centerse, P. K. Hatta, R. Bendixe, S. M. Lipseta, B. Barbera, J. A. Kahla a J. A. Davise), z poválečné německé diskuse o třídách v industriální společnosti (zejména T. Geiger, H. Schelsky, R. Dahrendorf) a z empirického materiálu shromážděného většinou v padesátých letech (R. Mayntzová, M. Janowitz, H. J. Daheim, H. Moore, G. Kleining, E. K. Scheuch a další). Stranou zůstaly jak některé zajímavé výsledky anglické a skandinávské (D. Glass, K. Svalastoga), tak i americké přístupy nevycházející z funkcionalistických předpokladů (C. W. Mills, K. B. Mayer, W. H. Goldschmidt).

V úvodních kapitolách se Bolte zabývá formami a determinantami sociální nerovnosti. Vychází z popisu a analýzy „grilling-procesu“, přiřazování sociálního hodnocení jedinci, zabývá se sociální relevancí kritérií, která jsou základem tohoto procesu, zvláště jejich relativitou v různých vztahových sys-

témech, např. podniku, obce, komplexní společnosti. Rozvíjí závažné Hattovo rozlišení mezi prestižem (prestige), vztahujícím se k sociální pozici, a úctou (esteem), vázanou na konkrétní osobu. Otázky spojené s pojmem sociálního statusu řeší poněkud problematickým způsobem: zabývá se sice podmínkami, na nichž závisí jeho jasné určení (převládající hodnotový konsenzus, dominance jedné sociální pozice atd.), vyhýbá se však klíčové otázce, zda je tento pojem použitelný při analýze společnosti, v níž tyto podmínky splněny nejsou, kde tedy nedochází ke „krytalizaci statusu“ (Lenski) a kde „kategorizální kontakty“ (Scheuch) probíhají v izolovaných dílčích sociálních systémech. Při empirickém zjištění statusu rozlišuje tři procedury: 1. registrace sociálního chování (prototypem je Warnerova „evaluated participation“), 2. zjištění objektivních indikátorů (obvyklá metoda kombinovaných indexů), 3. sebehodnocení dotazovaných. Je nesporné, že k smysluplným výsledkům lze dojít jen kombinací všech tří přístupů, základní je však přístup druhý, především proto, že je použitelný pro všechny typy sociálních systémů. Pod nedi-ferencovaným označením „indikátor statusu“ splývají Boltemu determinanty klíčových sociálních pozic s druhořadými charakteristickými znaky či pouhými „symboly“. Zde je podle našeho názoru jedno z možných východisek kompetentní marxistické kritiky, nikoli v obvyklých sporech o to, co je „objektivní“ a co „subjektivní“. Část věnovaná příčinám existence sociální stratifikace je přehledem dosavadních neuspokojivých řešení: funkcionalistického, normativního Dahrendorfova atd.; zde je ovšem imanentní marxistická kritika předem vyloučena: marxismus postuluje historicitu sociálního rozvrstvení, zatímco všechny ostatní sociologické koncepcce vycházejí z předpokladu jeho univerzality.

V následujících kapitolách se Bolte věnuje popisu a analýze rozvrstvení agrární stavovské společnosti a v hlavních rysech sleduje vývoj až po současnost. Používá především Lintonova rozlišení připsaných (ascribed) a získaných (achieved) pozic, vývoj jejich vzájemného vztahu je však nemožné pochopit bez analýzy funkčních a strukturálních proměn rodiny, což autor bohužel opomíjí. Pozoruhodné stanovisko zaujímá Bolte k Schelského teorii „nivelizované středostavovské společnosti“, zdiskreditované četnými výzkumy v poslední době: považuje tuto kategorii za extrémní ideálnětypický protipól „třídní společnosti“ a odmítá jeho klasifikační vztahování k té či oné konkrétní společnosti.

Jádro knihy tvoří 5. kapitola, věnovaná diferenciaci statusu a vývojovým tendencím stratifikace ve Spolkové republice. V úvodu charakterizuje čtyři typy rozvrstvení, které zjistil při výzkumu obcí v Šlesvik-Holštýnsku: zemědělský typ s jasně vyhraněnými vrstvami, paralelní existenci dvou stratifikačních systémů v obcích, kde vedle zemědělského obyvatelstva žije skupina obyvatel vázaná na průmysl, maloměstský typ stratifikačních agregátů s neostrými hranicemi, a

konečně velkoměstský typ, kde jen v obou extrémních polohách dochází ke krystalizaci statusu, zatímco uprostřed vzniká široké pole „status-inconsistency“. To je také základní model, z něhož vycházejí všechny empirické výzkumy stratifikace v NSR, jejichž výsledky Bolte srovnává (zejména Janowitz, Mayntzová, Scheuch, Moore, Kleining), a konstatuje jejich konvergenci: shodují se, jak ani jinak být nemůže, s tímto výchozím modelem, zvláště v setření jasných hranic mezi vrstvami a ve výrazné tendenci ke kumulaci uprostřed statusového kontinua, takže grafické schéma stratifikační výstavby se podobá dvojité pyramidě. Do jaké míry tyto výsledky odpovídají skutečnosti a nakolik jsou funkcí výchozího modelu, není zde možné diskutovat, domníváme se však, že základní tendenci vývoje industriální společnosti v podstatě odrážejí. Zbývající část kapitoly analyzuje způsob, jímž se promítá sociální rozvrstvení do společenského vědomí, tzn. problematiku tzv. „obrazů společnosti“, „images“ a specifické tendence, projevující se při sebezařazení do tohoto „obrazu“.

Závěrečná kapitola F. Neidhardta zkoumá rozdíly sociálního chování, podmíněné příslušností k určité vrstvě. U „vyšší vrstvy“ zjišťuje snahu vyhnout se demonstrativnímu konzumu i pozornosti veřejnosti (tím se liší od záměrné „publicity“ části šlechty a hvězd zábavního průmyslu), tendenci k patriarchalismu a konzervativismu i značnou sociální distanci k ostatním vrstvám, projevující se především vysokým stupněm sebeprodukce. „Střední vrstvy“ jsou hlavním objektem politické agitace, vyznačující se specifickou středostavovskou ideologií, snahou diferencovat se především směrem „dolů“, výraznou orientací na vzestupnou mobilitu, z čehož vyplývá vzájemná konkurence, „anticipující socializace“ (Merton) a konformismus, orientace na budoucnost, a zejména „vzor odsunutého uspokojení“ (Schneider, Lysgaard), projevující se nejvýrazněji v postoji ke vzdělání. U „spodních vrstev“ konstatuje Neidhardt nejnižší možnost vzestupu, nejméně výrazněji nespokojenost se sociálními poměry, specifické averze a agresivitu, značný rozsah kompenzačního chování a hodnotovou ambivalenci, podmíněnou vyhraněnou „subkulturou“, která se často dostává do konfliktu s převládajícími kulturními vzory.

Neidhardtova závěrečná kapitola je nejpolematičtější z celé knihy: přestože všechny konstatované tendence jsou podloženy spolehlivými empirickými pozorováními, shrnuty do pestré mozaiky a vytrženy z konkrétního kulturního, institucionálního atd. kontextu představují obraz značně falešný. Jde totiž o to, jaký *smysl* toto chování dostává v konkrétním sociálním systému. Obecně řečeno: jakou roli hraje sociální rozvrstvení v celkové sociální dynamice Spolkové republiky? Jak se odráží vývoj sociální stratifikace v proměnách politické struktury? Jaký je vztah mezi sociálním rozvrstvením a převládajícím hodnotovým a normativním systémem? Nepředstavovala teorie „nivelizované

středostavovské společnosti“ specifický německý ekvivalent „American Dream“? Jaký význam má z tohoto hlediska výzkum stratifikace a mobility? Tyto otázky si autoři nekladou.

Bohumil Jungmann

Sovětský sborník o sociologii práce

Nedávno vyšly sborník s názvem *Práce a rozvoj osobnosti*¹ je dílem autorského kolektivu vědeckých pracovníků Leningradské státní university pod vedením A. G. Zdravomyslova a V. A. Jadova. Jednotlivé stati jsou podloženy četnými materiály z výzkumů a zabývají se především některými sociologickými problémy pracovní činnosti, ale také dalšími jejími aspekty (psychologickým, ekonomickým, zčásti i fyziologickým). Autoři použili výsledků výzkumů prováděných na závodech v Leningradě. Sborník obsahuje také některé praktické závěry a doporučení pro pracovníky v průmyslu, zabývající se otázkami organizace práce.

Základní metodologický význam pro celý sborník má úvodní stať A. G. Zdravomyslova a V. A. Jadova *O studiu pracovní činnosti člověka*. Je věnována některým teoretickým problémům v oblasti zmíněné problematiky, nad kterými se autoři zamýšlejí a snaží se dát základní směr jejich řešení. Vymezuji tak onu část široké a složité oblasti, které jsou pak věnovány i další příspěvků sborníku. Základním sociálním problémem v oblasti studia pracovní činnosti je podle autorů zkoumání faktorů a konkrétních cest přeměny práce z nutnosti v první životní potřebu. Je to problém odstranění sociálních a technicko-ekonomických příčin zabraňujících všestrannému a harmonickému rozvoji osobnosti v procesu práce. V podstatě jde o zkoumání těchto hlavních faktorů:

1. sociálně ekonomické a sociálně politické faktory,
2. technický pokrok — materiálně technická základna podniku,
3. konkrétní podmínky v závodě (technicko-ekonomické, sociálně psychologické i organizační),
4. subjektivní faktory (osobnost pracovníka, jeho individuální, typologické zvláštnosti, schopnosti, vědomosti apod.).

Autoři zdůrazňují nutnost těsné spolupráce vědců i praktiků v zájmu řešitelnosti takového výzkumného úkolu. Problém musí být osvětlen z různých aspektů v různých oblastech vědění: z hlediska fyziologie práce, psychologie práce, sociální psychologie, inženýrské psychologie, ekonomiky práce, sociologie práce. Jsou podány výstižné definice všech těchto oborů.

Výzkum a studium pracovní činnosti člověka v socialistické společnosti, jak autoři

dále konstatují, se ve svém sociálním zaměření principiálně odlišuje od analogických výzkumů buržoazních vědců. Jestliže si ekonom nebo fyziolog v podmínkách kapitalistické společnosti postaví za svůj cíl ulehčit práci člověka, pak výsledků jeho vědecké práce bude využito především v zájmu podnikatelů, kteří tuto práci financují proto, aby jí využili k větší exploataci pracovní síly. Svě tvrzení dokládají citátem amerického psychologa prof. Herzberga, který hovoří o tom, že různých vědeckých zjištění může být použito pro posílení možnosti systematické manipulace s lidmi, že lidé zlé vůle najdou vždy dost technických prostředků pro takovou manipulaci. Naproti tomu lidem dobré vůle dávají tato zjištění velké možnosti uspořádat svět tak, aby se většině žilo lépe a mohli užívat všech plodů života.²

Domníváme se, že autoři recenzovaní práce v tomto směru poněkud zjednodušují velmi složitou problematiku postavení dnešního člověka v pracovním procesu, at se již jedná o člověka v systému rozvinutého socialismu nebo kapitalismu. Celý komplex aspektů kolem odcizení práce, manipulace s lidmi apod. není brán dostatečně v úvahu zřejmě proto, že její autoři v podmínkách socialismu nepokládají již za aktuální. To by byla ovšem chyba.

Jinak se autoři v úvodu dále stručně zabývají historií rozvíjení konkrétních sociálních a sociologických výzkumů, a speciálně výzkumů zabývajících se pracovní činností člověka v SSSR. Ve dvacátých letech se toto studium zaměřovalo předně na oblast ekonomiky a sociologie práce ve směru zjišťování podmínek ke zvýšení produktivity práce. Tento směr představuje Strumilin.

Další hlavní směr studia byl orientován na vědeckou organizaci práce. Tyto výzkumy se soustřeďovaly kolem centrálního institutu práce, který tehdy vedl A. K. Gustěv.

XX. sjezd vytvořil příznivé podmínky pro široký rozvoj sociálních výzkumů. Za posledních 5—8 let vznikly a rozvíjely se v SSSR nové výzkumné laboratoře v oblasti sociologie, sociální psychologie, inženýrské psychologie. Na stránkách různých odborných časopisů se úspěšně rozvíjely diskuse o pojetí konkrétních sociologických a sociálních výzkumů, a byly uveřejňovány výsledky práce mnoha autorů. V Leningradě byly obnoveny výzkumy v oblasti sociálních problémů práce prováděné sociologickou laboratoří a laboratoří ekonomických výzkumů (1960 a 1963). V r. 1964 vznikl dále v Leningradě Společenský institut sociálních výzkumů. Hlavní myšlenky, kterými autoři uzavírají úvodní stať knihy, jsou tyto: bez respektování lidského faktoru, pojímaného ve vší jeho složitosti, není možné dosáhnout dobrých ekonomických ukazatelů. Uspokojení rostoucích potřeb lidí se týká nejen potřeb materiálních i kulturních, ale zároveň samotné pracovní činnosti člověka.

Výsledkem seriózních výzkumů je stať G. F. Komarova a V. R. Polozova *Automatizace a překonání staré dělby práce*.³

Úvodem autoři vystupují proti představám, podle nichž lze očekávat přeměnu dělníků v inteligenci dosavadního typu. Předpokládají, že nový pracovník komunické výroby nebude ani soudobým inženýrsko-technickým či vědeckým pracovníkem, ani soudobým dělníkem. S poukazem na nové tendence dělby práce a profesionálně kvalifikační struktury dělníků, jež vznikají pod vlivem automatizace, právem vyvozují, že seřizovači automatické linky jsou představitelé nové profese širokého profilu. Na řadě konkrétních příkladů ze zkoumaných provozů analyzují charakter, obsah i organizaci jejich práce. Aktivní pozorování a řízení technologického procesu zabírá v jednom provozu 55 % jejich pracovní doby, vlastní seřizování 22 %, malé opravy 18 %, podávání materiálu 5 %. Jinde byly údaje ještě příznivější pro podíl aktivního pozorování (65—69 %) a pro obsluhu řízení (25—30 % pracovní doby).

Z toho Komarov a Polozov uzavírají, že u dané profese člověk již vychází ze sféry bezprostředně technologického procesu, že se vytvářejí předpoklady k likvidaci úzké profesionální specializace a že v obsahu práce seřizovačů se objevuje nová funkce skutečných organizátorů výrobního procesu. Je to podle nich tvůrčí práce s mnoha přechody od únavných, převážně fyzických funkcí k funkcím převážně psychické práce. Pokud ještě trvá dělba pracovních funkcí mezi operátorem a seřizovačem automatické linky, plyne to z neukončenosti automatizace.

Máme za to, že autoři velmi zevrubně analyzovali vedoucí aspekt změn charakteru práce v podmínkách automatizace. Zcela stranou však ponechali aspekty další, které snad nejsou v té míře významné, snad jsou i přechodné, v každém případě však charakterizují soudobou rozpornost daného procesu. Za prvé je to problém dequalifikace značné části pracovníků za současné etapy automatizace. Za druhé s tím související problém určitého omezení tvořivosti práce přímo v provozu za situace, kdy stále více procesů a činností je předem programováno speciálními pracovníky mimo provoz.

Zcela přesně autoři vyvozují, že existují tendence k likvidaci dělby práce podle operací. Jestliže např. poniklovačí práce provádělo před automatizací šest galvaniků na různých operacích, po zavedení automatizace stačili dva pracovníci, z nichž jeden byl galvanikem širokého profilu a druhý tzv. elektromontérem — operátorem, fakticky seřizovačem, který se ze 77,6 % zabýval převážně psychickými pracemi (výpočet, řízení) a s nimi organicky spojoval některé funkce fyzické (opravy a manipulace s materiálem). Překonávání dělby práce podle operací neznamená pro autory nivelizaci konkrétních rozdílů v obsahu práce, pokud jsou podmíněny spe-

cifikou užití automatické techniky a technologie. Podle toho by tedy nebylo možno hovořit o likvidaci dělby práce vůbec.

J. A. Dmitrijev a M. J. Kornějev sdělují některé výsledky svých výzkumů účasti pracujících dvou leningradských strojírenských závodů na zlepšovatelském hnutí. Pracovali metodou rozhovorů i zpracování osobních listků. S technickým pokrokem roste mezi zlepšovatelé podíl inženýrsko-technických pracovníků, zejména však hodnota jejich návrhů, zvláště když obražejí potřeby konstruování nových pracovních prostředků. Pro dělníky platí, že čím vyšší jejich kvalifikace, tím vyšší jejich aktivita, tím cennější jsou jejich návrhy a tím vyšší i stabilita zlepšovatelských kádrů. Z dělnických profesí nejvyšší aktivitu vykazují nástrojari a montéři. Stejně velký význam má i délka práce na závodě. Podíl žen na zlepšovatelské činnosti je mnohonásobně nižší než jejich podíl na osazenstvu, přičemž u nich vysoce převládají inženýrsko-technické pracovníce (u žen 70,8 %, u mužů jen 42,3 %). Za základní cesty umožňující odstranit podstatné rozdíly v možnostech této aktivity u různých skupin považují autoři 1. změnu obsahu práce ve směru likvidace jednotvárných a málo kvalifikovaných prací, 2. vyrovnávání kulturně technické úrovně pracovníků, které povede mj. ke snižování vlivu faktoru zkušivosti a návyku. Ukázalo se též, že zlepšovatelská činnost kolektivů je efektivnější než činnost jednotlivců.

K. S. Točilov se v další stati zabývá problémy práce schopnosti člověka v podmínkách monotónní práce. Ukazuje problém práce schopnosti člověka z různých jeho aspektů: je tu těsná souvislost s produktivitou práce — základním předpokladem je organizace pracovního procesu a vztah člověka k práci. Je známo, jakou úlohu tu hrají zainteresovanost, pocit odpovědnosti, emocionální faktor. Tato tvrzení pak autor dokládá výsledky některých experimentů provedených v této oblasti. Podstatu pracovní činnosti a jakékoliv činnosti vůbec pak objasňuje i fyziologicky. Zabývá se tradičními otázkami rytmu práce, optimálního uspořádání pracovních přestávek, únavy, odpočinku a dalšími otázkami aplikace fyziologických a psychologických zákonitostí, které je třeba v pracovní činnosti respektovat. Autor dále poukazuje na nutnost, aby inženýrsko-technický personál na závodě dostatečně znal fyziologický základ organizace práce (což dosud není), aby dovedl docenit neblahý vliv monotónnosti na organismus člověka. Doposud panuje chybné mínění, že stačí člověka osvojit od těžké svalové námahy.

Stať V. V. Vodzinské, nazvaná *Vztah mladého pracujícího k práci*, přináší výsledky a interpretaci zajímavého sociologického výzkumu pracovní motivace, který byl prováděn na dvaceti pěti průmyslových závodech v Leningradě. Autorka vychází z předpokladu,

¹ Trud i rozvitiye lichnosti, Leningrad 1965, str. 192.

² F. Herzberg, B. Mautner, B. B. Snydermann: *The Motivation to Work*, New York, 1962 — podle cit. práce.

³ Předběžnou informaci o těchto výzkumech podal D. Slejška ve Filosofickém časopise 1964, č. 5, str. 732 an.